

Dick Kattenburg

Amsterdam, 1919 - Midden-Europa, 1944

De jazzy melodieën van een veelbelovend talent

Dick Kattenburg barstte van het talent. Hij stond aan de vooravond van een bloeiende carrière als violist. Zijn aanstekelijke muziek spreekt na zeventig jaar nog direct tot het hart. Een groot deel van zijn oeuvre ontstond tijdens zijn onderduikperiode. Hij werd op 24-jarige leeftijd vermoord. De vriendschap met een jonge fluitiste zorgde ervoor dat zijn nooit uitgegeven muziek na al die tijd toch een publiek vond.

Op 11 november 1919 werd Dick Kattenburg in Amsterdam geboren. In het gezin van Louis en Heleen Kattenburg was Dick na zijn zusje Daisy het tweede kind, in 1922 volgde Tom. De Kattenburgs waren in goeden doen. Overgrootvader Levie en zijn tien zonen legden de basis voor een textielimperium dat generaties lang succesvol zou zijn. Dicks vader werkte bij zijn neef Jacques voor de Hollandia-Kattenburgfabriek en was commissaris bij een tweede familiebedrijf. Het jonge gezin verruilde al snel de grote stad voor het lommerrijke Bussum. Dick beleefde een zorgeloze jeugd. Hij was een gewoon kind dat een prijs won met een kleurplaat, een stukje over zijn hondje Bobbie naar de krant stuurde en in Bussum naar de hbs ging. Maar wel een kind met een groot muzikaal talent.

Zijn eerste vioollessen kreeg hij van Hugo Godron, leraar aan de Toonkunst Muziekschool in Bussum, componist en privéleraar viool en compositie. Godron begeleidde Dick ook in zijn eerste stappen als componist. Een van de vroegst bekende composities van Dick Kattenburg is zijn *Valse d'amour*, een zeer jeugdig werkje in een kinderlijk handschrift. De eerste jeugdwerken met een officieel opusnummer, een andante voor strijkkwartet en twee Hebreeuwse liedjes, zijn – voor zover we weten – niet bewaard

gebleven. Als tiener heeft Dick na de hbs mogelijk het Collège Musical Belge bezocht, een privémuzekschool in Antwerpen. Hij behaalde er op zeventienjarige leeftijd het diploma Théorie et Violon. Uit deze tijd dateert een werk voor piano vierhandig en tapdanser met de titel *Tap Dance*.

Verliefd

Met een diploma en zijn eerste composities op zak keerde de jonge componist terug naar Nederland. In de kantlijn van een muziekmanuscript is het adres van broer Tom genoteerd, hij woonde aan de Bloemgracht in Amsterdam. Waarschijnlijk

Zelfportret Dick Kattenburg. Collectie Nederlands Muziekinstituut Den Haag

kwam Dick dus regelmatig in zijn geboortestad. Aan het Muzieklyceum in Amsterdam studeerde Ima van Esso fluit. Dick en Ima kwamen allebei uit een welgestelde Joodse familie. Bij Ima thuis in Amsterdam-Zuid werden regelmatig huisconcertjes georganiseerd; mogelijk was ook Dick hierbij aanwezig. In ieder geval componeerde hij in mei 1937 voor Ima de *Sonate voor fluit en piano* en hij schonk haar de inktpartituur. In hetzelfde jaar werkt hij aan een vierdelig *Divertimento voor blaaskwintet*. Van dit werk is geen voltooide versie bewaard gebleven, maar wel een uitgebreide set schetsen. Deze laten zien dat Dick ook graag tekende: tussen de regels zijn allerlei portretjes – waarschijnlijk van componisten – getekend. Op een van de pagina's prijkt in groter formaat een zelfportret. In maart en april 1938 componeerde Dick Kattenburg de *Escapades pour deux violons*, waarvan het eerste deel opgedragen is aan zijn vriend Theo Kroeze. Het tweede deel, *Andante con amore*, is opgedragen aan een zekere Mies. Een hartje met een pijltje laat geen misverstand bestaan over de bedoeling van de opdracht.

Huisconcert

Op 19 december 1938 verscheen in de *Gooi en Eemlander* een verslag van een huisconcert bij Hugo Godron. Dick Kattenburg speelde samen met Theo Kroeze (altviool) een duo van Mozart. Ze voerden ook Mozarts fluitconcert in kamerbezetting uit. Op dit concert werd – waarschijnlijk voor het eerst – een strijktrio van 'Godron's gevorderden compositie leerling' Dick Kattenburg uitgevoerd. De recensent schreef: 'Een vrij beknopt werk, dat reeds van opmerkelijke vakbeheersching getuigt en dat een zeer persoonlijk talent demonstreerde waarvan men de verdere ontwikkeling met groote belangstelling tegemoet kan zien.' Gelukkig is dit eendelige trio bewaard gebleven. Voor het werk bestaat zelfs een voorblad met een tekening in inkt en waterverf, gedateerd 1938. Daarop staan de drie musici: rechts Dick Kattenburg, in het midden Theo Kroeze en met de cello vermoedelijk Anton Dresden, de latere dirigent van Toonkunst Bussum.

Donkere wolken

De partituur van het strijktrio is bij het jaartal 1939 gesigineerd met de schuilnaam 'Van Assendelft Van Wijk' en op de achterzijde is tussen de tekeningetjes een portret van Hitler en een soldaat die een Hitlergroet brengt te zien. In hoeverre waren de jonge musici al bezig met de donkere tijden die zouden komen? Ondanks de oorlogsdreiging bleef Dick vrolijke en aanstekelijke muziek schrijven en – zoals het een adolescent betaamt – hield hij zich bezig met de liefde. In januari 1939 ontstond een stuk voor piano vierhandig, getiteld *Flirtations* en op 8 juni 1939 voltooide Dick wederom een werk voor Ima van Esso, getiteld *Pièce pour flûte et piano*. Dick zou in het najaar in Parijs aan de *École Normale* zijn vioolstudie voltooien bij een leerlinge van de beroemde vioolpedagoog Lucien Capet. Het kwam er niet meer van. Na de zomer begon hij aan het *Kwartet voor fluit, viool, cello en piano*, een driedelig werk dat hem meer dan een jaar zou bezighouden. *Lied ohne Worte* componeerde hij ter ere van de vijftigste verjaardag van zijn moeder, een maand na de inval van de Duitsers. De zomer van 1940 was de laatste waarin het gezin Kattenburg compleet was. Vader Louis overleed in september 1940. Niet lang daarna werden de eerste anti-Joodse maatregelen van kracht. In januari 1941 verliet Dicks zus Daisy het ouderlijk huis om te trouwen. In dezelfde maand moesten alle Joden zich melden voor registratie.

Het lukte Dick nog om het staatsexamen theorie en viool in Den Haag met goed gevolg af te leggen, onder leiding van Willem Pijper. Tevens ontving hij zijn docentendiploma. Op 5 september 1941 verscheen in *Het Joodsche Weekblad* een advertentie waaruit blijkt dat hij zich vestigde op zijn ouderlijk adres als docent viool en theorie. Hij bleef componeren, begon aan een vioolsonate en schreef een *Novelette* voor piano, opgedragen aan een zekere Rita. Waarschijnlijk is dit zijn achternicht Rita Kattenburg, een pianodocente met wie hij regelmatig samenspeelde. Inmiddels was de arisering van het muziekleven in Nederland in volle gang. Vanaf mei 1942 moesten alle Joden een ster dragen, en overal doken bordjes 'Voor Joden verboden' op. Niet lang daarna begonnen de deportaties, gevolgd door razzia's omdat te weinig mensen zich meldden.

Dicks broer Tom vond met moeder Heleen onderduikadressen in Deventer. Heleen vond onderdak bij de familie Oostergo, Tom werd in huis genomen bij de familie Bennekers. Ook Dick dook onder, maar verhuisde waarschijnlijk in eerste instantie naar Amsterdam.

Joodse identiteit

De confrontatie met zijn Joodse achtergrond maakte dat Dick zich ging bezighouden met het cultureel erfgoed van het Jodendom. Vanaf 1942 concentreerde hij zich op het arrangeren van Hebreeuwse melodieën, die hij afwisselend als Palestijns, Roomeens of Mexicaans aanduidde. Op de manuscripten verschenen titels in het Hebreeuws en ook de datering van de stukken ging soms uit van de Joodse kalender. Zelfs een muziekteken of *segno* werd vervangen door een davidsster. De delen van een suite voor viool en piano heetten nu Nigun en A Redl. Tegelijkertijd begon hij zijn composities te signeren met schuilnamen als CJ van Assendelft van Wijck en KvD, ook wel K. van Drunen of K. van Dunsen. In Amsterdam heeft in die tijd daadwerkelijk een Cornelis Jacob van Assendelft van Wijck bestaan, een eenvoudige schoorsteenveger met een uiterst chique naam. Het is niet bekend of deze een relatie had met de familie Kattenburg. Waar de veelvuldig gebruikte signering KvD vandaan komt, is tot op heden onbekend. Van oudere composities kraste of knipte de jonge componist zijn naam weg.

Leo Smit

Van Dick Kattenburg zijn voornamelijk kamermuziekwerken bekend, maar dankzij de bewaarde manuscripten weten we dat hij zich in de zomer van 1942 is gaan toeleggen op instrumentatie en orkestratie. Hij nam les bij Leo Smit, die privélessen gaf vanuit zijn woning in de Eendrachtstraat in Amsterdam. Al snel gingen leraar en leerling over tot schriftelijke lessen, ontmoetingen werden te gevaarlijk. Dick legde zich toe op het orkestreren van *horra's* (Joodse dansen) uit een boek van Solomon Rosowski. Op een manuscript gedateerd 22 september 1942 is een schematische plattegrond van Amsterdam getekend, maar waar Dick Kattenburg zich op dat moment schuilhield is niet bekend.

In een ongedateerde brief aan Leo Smit schrijft hij:

Ik excuseer me over de onduidelijkheid van 't schrift, maar én papier én potlood zijn van deplorabele kwaliteit en om 't helemaal te gaan overschrijven vond ik een beetje zonde van papier en moeite omdat ik eerst liever wil weten, wat goed is en wat niet. [...] Ik verlang naar niets liever om de lessen weer mondeling te hervatten, maar ik vrees dat ik nog geruime tijd me met dit surrogaat (overigens van voortreffelijk gehalte, 't duurt alleen te lang voordat ik 't krijg) tevreden zal moeten stellen. Verontschuldiging voor deze 'kletsbrief', hartelijke groeten aan uw vrouw en voor U sterkte gewenscht, uw 'leerling'.

De schriftelijke lessen bestonden uit manuscripten die over en weer gestuurd werden – waarschijnlijk per koerier – met aantekeningen als 'cello en bas klinken nadrukkelijk genoeg, trombone daarentegen als een stier in de porcelijnkast' (Leo Smit) en 'Ik hoop, dat u niet boos bent, dat ik uw beweringen niet altijd klakkeloos aanvaard, maar tegenwerpingen durf te maken' (Dick Kattenburg). De mondelinge lessen hebben de twee componisten nooit meer kunnen hervatten.

Utrecht

Op een zeker moment is Dick Kattenburg naar Utrecht verhuisd, waar hij kon onderduiken bij een bevriende pianiste, Ytia Walburg Schmidt. Een potloodversie van zijn *Roemeense Volksmelodieën voor viool en piano*, gedateerd december 1942 en gesigeneerd KvD, is opgedragen aan YCWS. Dat doet vermoeden dat hij rond die tijd in Utrecht verbleef. Zijn vriend Theo Kroeze beschreef na de oorlog hoe hij Dick, vermomd als metselaar ('geen porum met zijn joodse kop en habitus') naar een adres in de Nachtegaalstraat bracht. Ondergedoken of niet, Dick bleef componeren. Getuige de cadensen die hij componeerde voor de vioolconcerten van Beethoven en Mozart moet ook het vioolspel hem beziggehouden hebben. In augustus 1943 voltooide hij een zeer virtuoze *Rhapsodie voor viool solo*. Bovendien begon hij aan

een sonate voor altviool en piano, waarvan hij het eerste deel in Utrecht op 27 februari 1944 voltooide.

Het onderduikadres werd verraden, Dick zwierf van het ene tijdelijke adres naar het andere. Volgens het Rode Kruis was zijn laatst bekende adres Uiterwaardenstraat 387 in Amsterdam. Uiteindelijk werd hij gearresteerd, mogelijk tijdens een razzia in een bioscoop. Op 8 mei 1944 lukte het hem een briefje vanuit Westerbork naar zijn oom en tante in Amsterdam te sturen. Nog geen twee weken later werd hij naar Auschwitz getransporteerd. Op zijn overlijdensakte staat vermeld dat hij op 30 september gestorven is in Midden-Europa. Vermoedelijk is hij omgekomen tijdens de dodenmarsen, waarbij gevangenen, voor de bevrijders uit, opgejaagd werden.

Optimistische romanticus

Veel composities van Dick Kattenburg ademen het optimisme van de vernieuwing, maar zijn ook ronduit romantisch. Jazzy ritmes en polytonaliteit klinken in bijna elke compositie door, maar ook de Franse muziek (Ravel) en het Neoclassicisme (Stravinsky) zijn nooit ver weg. Pakkende, lyrische melodieën (een handelskenmerk van de jonge componist) worden vaak afgewisseld met energieke ritmische passages. Het *Kwartet voor fluit, viool, cello en piano* is het meest substantiële kamermuziekwerk dat Kattenburg naliet. In een klassieke sonatevorm giet de componist jazzelementen, verrassende harmonieën en vrolijke musichallklanken, samengebonden door sterke melodielijnen die soms even aan negrospirituels doen denken. Ook in de twee werken voor fluit en piano spelen jazzinvloeden een grote rol, afgewisseld met romantische passages en niet gespeend van de nodige humor. Maar het meest kenmerkend voor al zijn composities is de grote melodische zeggingskracht, die misschien nog wel het meest straalt in de onvoltooide altvioolsonate uit 1944. Ima van Esso heeft haar hele leven de fluitsonate van Dick bewaard, maar nooit gespeeld. Pas toen ze het dierbare manuscript aan fluitiste Eleonore Pameijer schonk, kwam de muziek tot leven.

Carine Alders

Privécollectie Marcel Worms